

Variantinė ir sinoniminė lietuvių ir vokiečių kalbų elektros terminų raiška

Sigita Stankevičienė

crossref <http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.0.21.2543>

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami vieno elektros mokslo posričio – elektros terminų sinonimai ir variantai lietuvių ir vokiečių kalbose. Nors terminams keliamas sinonimų neturėjimo reikalavimas, jis vertintinas kaip idealistinis ir yra sunkiai įgyvendinamas terminijos praktikoje, todėl ir dalykiniuose tekstuose užfiksuojama terminų sinonimų ir variantų. Intralingvistinė terminų sinonimų ir variantų analizė reikšminga terminijos tvarkybai, o straipsnyje pristatomas tyrimas dar papildytas interlingvistiniu komponentu – sugretinus dviejų kalbų didaktiniuose elektros terminų sinonimiškai vartojamus termininius vienetus, nustatomi ir palyginami sinonimų ir variantų vartojimo polinkiai gretinamosiose kalbose. Lietuvių ir vokiečių kalbų elektros terminų sinoniminės raiškos analizė rodo, kad esama mokslo terminijos tarpkalbinio vienodėjimo požymių. Sinonimų vartojimo polinkiai gretinamosiose kalbose panašūs. Kita vertus, tai leidžia manyti, kad elektros terminų sinonimija gretinamosiose kalbose yra nulemta objektyvių ekstralingvistinių priežasčių – remiasi mokslo tradicija, yra perduodama vienos kalbos kitai ir laikytina mokslo kalbos internacionalizacijos padariniu.

Reikšminiai žodžiai: dalykinė kalba, terminologija, gretinamoji analizė, terminų sinonimija, terminų variantai.

Įvadas

Terminams keliami tam tikri reikalavimai. Terminologijos ir leksikologijos darbuose dalyko žodynas vertinamas pagal sąlyginai griežtus kokybės reikalavimus – tikslumo ir apibrėžtumo, aiškumo, vienareikšmiškumo ir sinonimų neturėjimo (abu šie reikalavimai dar vadinami abipusiu vienareikšmiškumu: vienu terminu pavadinama tik viena sąvoka, viena sąvoka turi tik vieną pavadinimą), savarakiškumo (terminas turi būti suprantamas be konteksto), sistemiskumo, neutralumo, trumpumo (raiškos ekonomiskumo) ir kt. (plg. H. R. Flucko (1997, p. 35), C. Fraas (1998, p. 429), K. Gaivenio (2002, p. 36) ir E. Jakaitienės (2009, p. 188) pateikiamą kriterijų sąrašą).

Toks dalyko žodyno kaip griežtai logiško ir sutvarkyto inventoriaus suvokimas remiasi samprata, kad terminų reikalavimų laikymasis turėtų užkirsti kelią specialistų nesusikalbėjimui ir sudaryti prielaidas efektyviai dalykinei komunikacijai jau sistemos – o ne teksto – lygmenyje. Tačiau vieningos nuomonės dėl terminams keliamų reikalavimų hierarchijos, būtinumo ar fakultatyvumo nesilaikoma, ypač vertimo mokslo veikiama (Sager, 1990) ir sociokognityvinės terminologijos atstovų (Temmermann, 2000) darbuose. Pastaroji autorė teigia, kad sinonimai, ypač tam tikrų dalykinių sričių, neatsitiktinis reiškinys, jie vartojami tikslingai, nes padeda išreikšti įvairias perspektyvas.

Terminų sinonimijos vertinimas

Nors dalyko žodyne galimi visi tie patys paradigmniai santykiai, kaip ir bendrinės kalbos žodyne, tačiau terminologijoje kaip pagrindinis dalyko žodyno struktūrinimo principas išskiriami hiperonimijos ir hiponimijos santykiai, o sinonimijos, polisemijos ir homonimijos santykiai jai nepriimtini kaip sistemos „piktžolės“. Todėl formuojasi nuostata, kad dalyko žodynu šios rūšies paradigmniai santykiai mažiau būdingi nei bendrinei kalbai ir vertintini neigiamai (plg. Fraas, 1998, p. 430). Preskriptyviosios terminologijos požiūriu sinonimai nepageidautini, nes be reikalo apkrauna atmintį ir kelia abejonių, ar skirtingais

pavadinimais vadinama ta pati sąvoka (plg. tarptautinio terminologijos standarto principą:

„Synonymy is a strain on memory and gives the impression of confusion. Technical language should not favour variety but rather clarity“, cit. iš Cabré ir Sager, 1999, p. 213).

Dalykinė komunikacija toli nutolusi nuo idealistinės dalyko žodyno sampratos. Remiantis terminų vartosenos tyrimais, dalyko žodynas nebelaikomas dirbtine, sustabarėjusia sistema, bet realiai funkcionuoja dalykinėje komunikacijoje ir todėl pasižymi netolygumais. Dalyko žodynui būdinga įvairiopa pragmatinių veiksnių nulemta variacija, todėl terminų sinonimija yra natūralus reiškinys, plg.:

„Modern terminological theory accepts the occurrence of synonymic expressions and variants of terms and rejects the narrowly prescriptive attitude of the past which associated one concept with only one term. It is recognised that one concept can have as many linguistic representations as there are distinct communicative situations which require different linguistic forms“ (Sager, 1990, p. 58).

R. Temmermann (2000) taip pat teigia, kad sinonimija, bent jau kai kuriose dalykinėse srityse, yra neatsitiktinis reiškinys, sinonimai vartojami tikslingai, nes padeda išreikšti įvairias perspektyvas.

Abejonių kelia tariama sinonimijos žala dalykinėje komunikacijoje, juo labiau kad terminų tvarkyboje sinonimams daroma tam tikrų išlygų. Dalyko žodyne neretai pasitaiko pateisinamoji sinonimija¹, kai greta skolinto ar tarptautinio termino vartojamas savas žodis, trumpoji ir ilgoji termino formos, neterminizuotas bendrinės kalbos žodis ir terminas (plg. Fraas, 1998, p. 431).

¹ Lietuvių terminologijoje vartojama pagrįstosios sinonimijos sąvoka, kurios turinys gali įvairuoti. Pavyzdžiui, A. Kaulakienė (1994, p. 55) pagrįstosios sinonimijos atvejais be lietuvių ir tarptautinių terminų sinonimiškumo laiko ir sudėtinių ir elipsinių terminų variantiškumą, nes toks variantiškumas padeda įsigalėti terminų trumposioms formoms.

T. Ickleris taip pat neįžvelgia terminų sinonimijos keliamo pavojaus. Jis teigia, kad pastangų šalinti sinonimus ir homonimus iš dalyko žodyno priežastys glūdi logikoje: loginė išvada, kurioje vartojami sinonimiški žodžiai, yra negaliojanti arba jos galiojimas neakivaizdus (Ickler, 1997, p. 63). Sinonimų ar homonimų daroma žala neformalizuotai argumentacijai esanti daug mažesnė, nei mano terminologai. Žodis niekada neturįs funkcijos pateikti baigtinį juo pavadinamo objekto aprašą, o tik tematizuoti tą objektą, t. y. atkreipti teksto recipientų dėmesį. Jeigu tai pavysta, tolesnės komunikacijos partnerio kognityvinės operacijos yra susijusios su pačiu objektu, o kalbinės to objekto identifikavimo priemonės tampa nebesvarbios: kiekvienas objektas turi tiek daug požymių, kad įmanomos įvairiausios reikšmės apibrėžtys. Todėl iki tam tikro laipsnio įmanoma vartoti ir nuo teorijos nepriklausančius pavadinimus (Ickler, 1997, p. 64).

Terminų sinonimijos priežastys

Terminų sinonimijos priežastys įvairios. Galima išskirti terminų sinonimų radimosi lingvistinius-kognityvinius ir ekstralingvistinius veiksnius: 1) nominacinė variacija, susijusi su pavadinimo motyvacija: motyvo parinkimas atsižvelgiant į skirtingus sąvokų klasifikavimo kriterijus; 2) komunikacinė variacija, nulemta skirtingų adresatų, komunikacijos dalyvių: komunikuoja ne tik vieno dalyko specialistai tarpusavyje, bet ir su kitų sričių specialistais, su nespecialistais (plg. Fraas, 1998, p. 432). Kita vertus, sinonimija dažnai yra mokslo raidos atspindys, skirtingais raidos tarpsniais išryškunami vis kiti pavadinamo objekto aspektai, kurie laikui bėgant gali neadekvačiai atspindėti sukauptų žinių lygį. Randasi geriau motyvuotų pavadinimų, kurį laiką senasis ir naujasis sąvokos pavadinimas vartojami pagreičiui (plg. A. Kaulakienė (1994, p. 51) pastabą, kad fizikos ir technikos terminijos pradiniam formavimosi etape sinonimija yra neišvengiamas reiškinys).

Antra vertus, terminų sinonimiškumas ir variantiškumas nagrinėtinas ne tik diachroniniu, bet ir sinchroniniu požiūriu, terminų sinonimų ir variantų pasitaiko ir terminijai jau nusistovėjus. Net ir ilgametę tradiciją turinčių mokslų, kaip antai fizikos, dabartinei terminijai būdingas įvairavimas. Tai lemia keletas veiksnių: a) kalbos ekonomija – noras glausčiau pavadinti; b) naujo termino sudarymas nepaisant jau esamų pavadinimų; c) įvairių terminologijos mokyklų ar kryptų savų terminų siūlymas; d) kalbinės interferencijos padariniai ir pan. (Kaulakienė, 1994, p. 53, Kaulakienė, 2009, p. 178; taip pat plg. Keinys, 2005, p. 255–256).

Termino sinonimo ir varianto samprata

Terminologijoje sinonimais laikomi terminai, žymintys tą pačią sąvoką. Ši samprata teikiama ir Lietuvos standarte „Terminologijos darbas. Principai ir metodai“:

„Sinonimija – tą pačią sąvoką žyminčių, t. y. tą pačią intensiją duotojoje kalboje turinčių skirtingų žymiklių santykiai. Sinoniminiais santykiais susiję žymikliai vadinami sinonimais“. (LST ISO 704:2006).

Terminų standartuose ir kituose preskriptyviosios pakraipos darbuose apibrėžiamas termino sinonimus galima interpretuoti kaip absoliučiuosius sinonimus, galinčius vienas kitą pakeisti visuose kontekstuose, plg.:

„Synonymie liegt dann vor, wenn zwei oder mehr Benennungen einem Begriff zugeordnet und somit beliebig austauschbar sind“ (Arntz ir kt., 2004, p. 126).

Tokiose apibrėžtyse skirtumo tarp terminų sinonimų ir variantų nedaroma. Tačiau, nagrinėjant konkrečius pavyzdžius, kartais pasakoma ir *variantas*. Pažymėtina, kad termino sinonimo ir termino varianto sąvoka daugiau vartojama lietuvių ir rusų terminologijoje. Anglakalbėje ir vokiečiakalbėje terminologijos literatūroje terminų sinonimiškumas ir variantiškumas nėra aiškiai teoriškai skiriamas. Aptariant sinonimines formas, prie jų tiesiog prišliejami ir variantai, kaip viena iš sinonimijos apraiškų. Pavyzdžiui:

„Finally, two synonymous units can simply be variants of the same word or term: materiel = matériel, data bank = databank, guerrilla = guerilla, archaeology = archa-eology“ (Cabré ir Sager, 1999, p. 110).

J. C. Sageris (1990) variantais laiko visus pavadinimus, kurie yra tikrojo, tinkamiausio pavadinimo alternatyvos, jo definicijoje ryškėja norminamasis aspektas:

„As soon as the one-to-one correspondence is broken [...], i.e. as soon as we accept that there can be several synonyms (contextual or other) for one concept, it becomes necessary to establish criteria for identifying the one regular and proper name for a concept to which the others are variants, or alternatively define the context in which the regular paradigm of the term occurs“ (Sager, 1990, p. 59).

Kitur, nurodant deviacinę variantų santykį su pagrindine forma, aiškiau įvardijama, kad variantai skiriasi formaliaisiais dalykais:

„Synonymy can exist between:

- *a standard form and any formal, orthographic, or phonological variant;*
- *an abbreviation and its full form;*
- *a term and its shortened form;*
- *a term and its scientific name;*
- *a term and the symbol representing it“ (Cabré ir Sager 1999, p. 142).*

Lietuvių terminologijoje varianto sampratą ir santykį su norminamuoju kalbos aspektu išsamiau yra aptarusi A. Mitkevičienė (2004). Ji remiasi lietuvių ir rusų kalbotyrininkų darbais. Nesileidžiant į išsamesnius svarstymus, pasakytina, kad terminų variantais laikomi skirtingi to paties termino pavidalai. Variantai skirstomi į fonetinius ir rašybos, morfologinius, darybinius, sintaksinius ir mišriuosius (Mitkevičienė, 2004, p. 124). A. Mitkevičienė (2004) ilgųjų ir trumpųjų formų variantais nelaiko.

Šiame straipsnyje variantais laikomi tos pačios leksinės sudėties terminai, kurie skiriasi formaliaisiais dalykais, t. y. skiriama rašybos, morfologinė, darybinė, sintaksinė ir mišrioji variacija. Terminų sinonimais laikomi terminai, kurie skiriasi leksine sudėtimi. Remiantis anksčiau cituotu M. T. Cabré ir J. C. Sagerio išskirtu termino ir jo trumposios formos sinonimijos santykiu (1999, p.142), taip pat V. Danilenko (1977, p.183–185) vartojama leksinio trumpinimo (rus. *leksičeskoje sokraščeniye*) sąvoka, atskiru terminų sinonimijos atveju laikomos ilgosios ir trumposios terminų formos, kai praleidžiamas kuris nors sudėtinio termino dėmuo.

Tyrimo medžiaga ir metodai

Tiriant terminų sinonimus ir variantus, svarbiausia yra gebėti patikimai nustatyti, kad skirtingais terminais įvardijama ta pati sąvoka. Šis metodologinis klausimas ypač aktualus, kai terminai renkami iš kelių autorių tekstų. Tada parankiausia vadovautis terminų apibrėžtimis ir jų santykiais su kitais terminais, lemiančiais vietą sąvokų sistemoje. Sinonimų nustatymas pirmiausia grindžiamas sąvokų vieta sistemoje, t. y. sinonimais laikomi terminai, kurie įvardija sąvokas, mikrosistemose užimančias tą pačią vietą. Atpažinti sinonimiškus terminus taip pat padeda eksplisitinis sinonimiškumo įvardijimas tekste.

Sinoniminė ir variantinė terminų raiška gretinamųjų kalbų elektrostatikos tematikos tekstuose nėra gausi, iš pradžių gretinamųjų kalbų sinonimai ir variantai nagrinėti atskirai, vėliau rezultatai sugretinti.

Tyrimo **tikslas** – nustatyti ir palyginti elektrostatikos terminų sinonimijos polinkius gretinamose kalbose.

Formuluojami šie gretinamojo tyrimo **uždaviniai**:

- palyginti eksplisitinio sinonimų žymėjimo polinkius lietuvių ir vokiečių tekstuose;
- nustatyti variantinės elektrostatikos terminų raiškos ypatumus lietuvių ir vokiečių kalbose;
- aptarti sinoniminės raiškos ypatumus, trumpųjų ir ilgųjų terminų formų vartojimą;
- nustatyti ir palyginti sinonimų eilučių ilgį gretinamosiose kalbose.

Taikomi tyrimo metodai – aprašomasis ir gretinamasis, atliekami kiekybiniai skaičiavimai. Tiriamąją medžiagą sudaro 131 vokiečių ir 107 lietuvių kalbos terminų formos, išrinktos iš mokyklinių ir aukštųjų fizikos vadovėlių elektrostatikos skyrių (žr. šaltinių sąrašą).

Sinonimų pateikimas tekste

Terminų sinonimiškumas gali būti eksplisitiškai žymimas tekste. Teksto adresantas, dažniausiai pirmą kartą apibrėždamas sąvoką tekste, be pagrindinio sąvokos pavadinimo nurodo ir kitus galimus jos verbalinės reprezentacijos būdus. Eksplisitiškai įvardydamas termino sinonimus adresantas gali turėti keletą tikslų: perspėti adresatą, kad tam tikrą sąvoką įvardijančių terminų vartoseną iki šiol nenusistovėjusi, sąvokos verbalinė reprezentacija gali įvairuoti kituose tekstuose, terminų sinonimija susijusi su tos mokslo šakos istorine raida, yra susiklosčiusi objektyviai ir t. t. Įdomus tas faktas, kad daug tokių eksplisitiškai žymimų terminų sinonimijos atvejų gretinamose kalbose sutampa. Tai galima būtų laikyti tarptautinės terminų sinonimijos tradicijos, perduodamos vienos kalbos kitai, apraiška.

Galima išskirti šiuos lietuvių ir vokiečių kalbų tekstuose vartojamus elektrostatikos terminų sinonimų pateikimo sąvokų apibrėžtyse būdus:

- a) apibrėžiamosios reikšmės veiksmazodžiai (*vadinti, sakyti/ bezeichnen, nennen*) vartojami su adityvinės reikšmės žodžiais:

- (1) Vadinasi, laidininkuose juda įvairios **elektringosios dalelės**, kitai dar vadinamos **krūvininkais** (elektronai, jonai) (Valentinavičius, 2005).
 - (2) **Potencialų skirtumas** dar dažnai vadinamas **įtampa** ir žymimas U : (...) (Pečiuliauskienė, 2005).
 - (3) Diese Größe ϵ heißt **relative Permittivität**. Angelehnt an die Bezeichnung Dielektrikum für einen polarisierbaren Isolator wird sie auch als **Dielektrizitätszahl** bezeichnet (Oberstufe Physik, 2009).
- b) Sinonimai (lietuvių kalboje išskiriami kabeliais) jungiami jungtuku *arba/ oder*:
 - (4) Nejudančių įelektrintų kūnų sąveika vadinama **elektrostatine**, arba **Kulono, sąveika** (Pečiuliauskienė, 2005).
 - (5) Im Vakuum ergibt sich für ϵ die **Influenzkonstante** oder **elektrische Feldkonstante** mit dem Wert (...) (Pitka ir kt., 2005).
 - c) Sinonimas pateikiamas skliausteliuose:
 - (6) Dviejų taškų **potencialų skirtumas (įtampa)** lygus elektrinio lauko darbo, kuris atliekamas perkeliant teigiamąjį krūvį iš pradinio taško į galinį, ir to krūvio santykiui (Pečiuliauskienė, 2005).
 - (7) Zunächst sind durch die Beziehung $U_{12}=U(r_2) - U(r_1)$ nur **Potentialdifferenzen (Spannungen)** festgelegt (Gerthsen Physik, 2006).
 - (8) Da das elektrische Feld einer beliebigen Ladungsverteilung durch **Überlagerung (Superposition) der Felder** punktförmiger Ladungen gewonnen werden kann, gilt auch im elektrischen Feld (...) (Pitka ir kt., 2005).
- Vokiečių kalbos tiriamojame medžiagoje papildomai pasitaiko šie terminų sinonimų pateikimo būdai:
- d) kelianarių sinonimų eilučių sinonimai vardinami, paskutinis eilės narys prijungiamas jungtuku *oder*:
 - (9) Die Größe wird **relative Dielektrizitätskonstante, Dielektrizitätszahl** oder **Permittivitätszahl** genannt (Pitka ir kt., 2005).
 - e) sinonimiškai vartojamos trumposios terminų formos žymimos prieveiksniu *kurz, kürzer*:
 - (10) Um diesen Faktor loszuwerden, definiert man die **dielektrische Verschiebungsdichte**, kurz **Verschiebungsdichte** genannt, bis auf die Konstante ϵ_0 mit der elektrischen Feldstärke E gleichbedeutend ist (Pitka ir kt., 2005).
 - (11) Nun können wir das Grundgesetz über die Erzeugung von Feldern durch Ladungen, den **Satz von Gauß-Ostrogradski** (oder kürzer den **gaußschen Satz**), formulieren: (...) (Gerthsen Physik, 2006).

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad gretinamosiose kalbose terminų sinoniminius santykius linkstama žymėti sąvokų apibrėžtyse tais pačiais būdais. Sinonimų vardinimas, ilgųjų ir trumpųjų termino formų sinonimijos žymėjimas, nustatytas vokiečių kalbos tekstuose, yra nulemtas ekstralingvistinių priežasčių – teksto adresanto pasirinkimo.

Variantinė terminų raiška

Gretinamosiose kalbose variantinė raiška būdinga sudėtiniais ir vientisiniams sudurtiniams elektrostatikos termi-

nams, aiškiai dominuoja rūšinių dėmenų variacija. Dar būtų galima lyginti fiksuojamus norminamuosiuose žodynuose ir autorių vartojamus variantus, nes nagrinėtuose tekstuose pavartojama kitokių, nei terminografiškai kodifikuotos formos, variantų. Tačiau gretinamajam lietuvių ir vokiečių kalbų terminų tyrimui norminamasis aspektas nėra itin svarbus, nes vokiečių kalbos norminimas neinstitucionalizuotas. Todėl būtų gretinami kalbos normos požiūriu skirtingi dalykai.

Variantinė lietuvių kalbos elektrostatikos terminų raiška negausi (9 poros), stambesnes grupes sunku išskirti. Pavieniai morfologinės ir mišriosios (morfologinės-darybinės, sintaksinės) variacijos atvejai, kai konkuruoja:

- 1) skaičiaus formos: *elektros krūvio/ krūvių tvermės dėsnis, vienodo ženklo/ vienodų ženklų krūviai, skirtingo ženklo/ skirtingų ženklų krūviai, priešingo ženklo/ priešingų ženklų krūviai* (4);
- 2) daiktavardžio kilmininkas ir būvardis su priesaga *-inis: paviršiaus krūvio tankis – krūvio paviršinis tankis* (1);
- 3) dalyvis ir būvardis: *judanti elektringoji dalelė – judrioji elektringoji dalelė, nejudantis elektros krūvis – nejudrus krūvis* (2).

Taip pat nustatyta atvejų, kai skiriasi konkuruojančių pavadinimų darybos pamatas: *potencialinis laukas – potencinis laukas, įelektrintas kūnas – elektringasis kūnas*. Pastebėtina, kad dėmuo *potencinis* padarytas iš daiktavardžio *potencija*, o *potencialinis* – iš *potencialas*, todėl termino variantai darybos reikšmės požiūriu yra nelygiaverčiai, tačiau tą pačią vietą elektrinio lauko sąvokų sistemoje užima *per definitionem*.

Variantinė vokiečių kalbos elektrostatikos terminų raiška gausesnė ir įvairesnė (18 porų). Nustatytas vienas rašybos variacijos atvejis: *gaußscher Satz – gauß'scher Satz*. Daugiausia mišriosios variacijos atvejų, morfologinės, darybinės ir sintaksinės, kai konkuruoja:

- 1) sudurtinis terminas su keliažodžiu, kur pirmasis sudurtinio žodžio dėmuo atitinka:
 - a) būvardinį ar dalyvinį pažyminį: *Radialfeld – radiales Feld, Punktladung – punktförmige Ladung, Influenzladung – influenzierte Ladung, Gesamtladung – gesamte Ladung, Isolierstoff – isolierender Stoff; Isoliermaterial – isolierendes Material, Coulomb-Gesetz – coulomb'sches Gesetz, Faraday-Käfig – faraday'scher Käfig* (8);
 - b) kilminikinį pažyminį: *Potentialdifferenz – Differenz der Potentiale; Potentialänderung – Änderung des Potentials* (2).
- 2) iš tų pačių leksinių vienetų sudaryti dalyvinis ar būvardinis ir prielinksnis pažyminys: *ungleichnamig geladene Körper – Körper mit ungleichnamiger Ladung, gleichnamig geladene Körper – Körper mit gleichnamiger Ladung*; redundantiškas leksinio vieneto kartojimas: *negative Ladungsträger – Ladungsträger mit negativer*

Ladung, positive Ladungsträger – Ladungsträger mit positiver Ladung (4);

- 3) būvardinis ir prielinksnis pažyminys: *gaußscher Satz – Satz von Gauß* (1);
- 4) būvardinis ir kilmininkinis pažyminys: *dielektrische Polarisisation – Polarisisation eines Dielektrikums; elektrische Feldlinien – Feldlinien der elektrischen Feldstärke* (2);

Nustatyti lietuviškų ir vokiškų elektrostatikos terminų raiškos variantai atspindi bendrąsias gretinamų kalbų tendencijas, kaip antai kilmininko ir būvardžių su priesaga *-inis* konkurenciją lietuvių kalboje ar sudurtinių žodžių ir žodžių junginių konkurenciją vokiečių kalboje. Vadinasi, variantinė terminų raiška priklauso nuo vidinės kalbos struktūros ir svarbesnė terminų standartizacijos kiekvienoje gretinamojoje kalboje požiūriu. Todėl terminų variantų gretinimas apčiuopiamos naudos duotų, tik tiriant kalbinę interferenciją.

Sinoniminė terminų raiška

Kaip jau minėta terminų sinonimais laikomi terminai, kurie skiriasi leksine sudėtimi, t. y. skiriasi bent vienu leksiniu dėmeniu. Prie sinonimų priskiriamos ir trumposios terminų formos, susidariusius trumpinant sudėtinius terminus.

Ilgosios ir trumposios terminų formos

Gretinamųjų kalbų elektrostatikos tekstuose linkstama pavartoti trumpesnes sudėtinių terminų formas (lietuvių kalbos medžiagoje nustatyta 17, vokiečių kalboje – 24 ilgųjų ir trumpųjų terminų formų poros). Leksinis trumpinimas itin būdingas sudėtiniams terminams, kurių rūšinis dėmuo ar vienas iš rūšinių dėmenų yra *elektros* arba *elektrinis (-ė)*, vokiečių kalbos terminų – būvardiškai ar prieveiksiškai vartojamas dėmuo *elektrisch*. Lietuvių kalboje tokių porų nustatyta 12, vokiečių kalboje – 19, 10 tokių porų gretinamosiose kalbose sutampa (1 lentelė).

Vokiečių kalbos fizikinių dydžių pavadinimuose gali būti praleidžiamas ir dėmuo *dielektrisch*: *dielektrische Verschiebungsdichte – Verschiebungsdichte, dielektrischer Verschiebungsfluss – Verschiebungsfluss* (abi formos kodifikuotos žinyne „Brockhaus Naturwissenschaft und Technik“ (2003)). Taip pat vartojamas trumpesnis dėsnio pavadinimas (*Satz von Gauß-Ostrogradski – Satz von Gauß, gaußscher Satz*) ar praleidžiamas sudurtinio termino pirmasis dėmuo (*Oberflächenladungsdichte – Flächenladungsdichte*).

Lietuvių kalboje nustatytas vienas sutrauktinio termino atvejis: *elektrinio lauko stipris – elektrinis stipris*. Praleidus vidurinįjį dėmenį, terminas tekste tarytum suformuojamas iš naujo.

Likusieji keturi atvejai gali būti interpretuojami kaip nusišlovėjusių terminų plėtimo atvejai, kaip pridedamas aiškinamasis dėmuo: *elektrostatinė jėga – elektrostatinės sąveikos jėga, teigiamosios elektringosios dalelės – teigiamąjį krūvį turinčios dalelės, neigiamosios elektringosios dalelės – neigiamąjį krūvį turinčios dalelės, kintamieji kondensatoriai – kintamosios talpos kondensatoriai*.

1 lentelė. Sutampančios ilgiosios ir trumposios terminų formos.

Eil. Nr.	Lietuvių kalbos elektrostatikos terminai		Vokiečių kalbos elektrostatikos terminai	
	Ilgoji forma	Trumpoji forma	Ilgoji forma	Trumpoji forma
1.	elektros krūvis	krūvis	elektrische Ladung	Ladung
2.	neigiamasis elektros krūvis	neigiamasis krūvis	negative elektrische Ladung	negative Ladung
3.	teigiamasis elektros krūvis	teigiamasis krūvis	positive elektrische Ladung	positive Ladung
4.	išorinis elektrinis laukas	išorinis laukas	äußeres elektrisches Feld	äußeres Feld
5.	vienalytis elektrinis laukas	vienalytis laukas	homogenes elektrisches Feld	homogenes Feld
6.	elektrinio lauko stipris	lauko stipris	elektrische Feldstärke	Feldstärke
7.	elektrinio lauko potencialas	potencialas	elektrisches Potential	Potential
8.	elektrinio lauko jėgų linijos	jėgų linijos	elektrische Feldlinien	Feldlinien
9.	elektriškai neutralus kūnas	neutralus kūnas	elektrisch neutraler Körper	neutraler Körper
10.	elektrinis dipolis	dipolis	elektrischer Dipol	Dipol

Galima būtų manyti, kad trumpųjų ir ilgųjų terminų formų vartoseną pagrėičiui laikytina tik kontekstine variacija. Tačiau dalis jų yra ir terminografiškai kodifikuotos, todėl galima tvirtinti, kad trumposios formos dalyko žodyne funkcionuoja kaip savarankiški terminai. Sutampantys leksinio trumpinimo atvejai gretinamosiose kalbose (50 proc.) taip pat rodo uzualiosios praktikos buvimą.

Sinonimų eilutės

Sudarant sinonimų eilutes, variantai, jeigu jų pasitaikė, apibendrinti kaip vienas eilutės narys, pavyzdžiui, *judanti elektringoji dalelė (judrioji elektringoji dalelė), gleichnamig geladene Körper (Körper mit gleichnamiger Ladung)*. O trumposios terminų formos laikytos eilučių nariais, pavyzdžiui: *elektriškai neutralus kūnas – neutralus kūnas – neįelektrintas kūnas; elektrisch neutraler Körper – neutraler Körper – nicht geladener Körper* (trinarės eilutės).

Tiriamoje medžiagoje nustatytos 18 lietuvių kalbos ir 29 vokiečių kalbos elektrostatikos terminų sinonimų eilutės. Eilučių ilgio pasiskirstymas pateiktas 2 lentelėje.

2 lentelė. Sinonimų eilučių ilgio pasiskirstymas.

	Dvi-narės	Trina-rės	Ketur-narės	Penkia-narės	Iš viso
Lietuvių kalba	9	4	4	0	18
Vokiečių kalba	13	9	6	1	29

Tiek lietuvių, tiek vokiečių kalboje pastebima savos ir svetimos kilmės terminų ar jų dėmenų konkurencija, pvz.: *bendrasis krūvis – suminis krūvis, vienodo potencialo paviršiai – ekvipotencialiniai paviršiai; in Reihe geschaltete Kondensatoren, in Serie geschaltete Kondensatoren, Potentialdifferenz – Spannung*. Tačiau gretinamosiose kalbose pasitaiko ir svetimos kilmės terminų ar jų dėmenų konkurencija, kaip antai *elektroninė poliarizacija – deformacinė poliarizacija, dielektrikas – izoliatorius, Dielektrikum – Isolator*.

Didesnė sinonimų eilučių gausa ir ilgesnės sinonimų eilutės vokiečių kalbos tiriamojoje medžiagoje rodo, kad vokiečių kalbos elektrostatikos terminai menčiau sunorminti. Silpnėnę norminimo tradiciją itin gerai iliustruoja sinoniminiai fizikinių dydžių pavadinimai, kuriuos lietuvių kalboje atitinka vienas pavadinimas: *elektrinė konstanta – elektrische Feldkonstante, Feldkonstante, Influenzkonstante; elektrinė talpa – elektrische Kapazität, Kapazität, Aufnahmevermögen; dielektrinė skvarba – Dielektrizitätskonstante, Permittivität; santykinė dielektrinė skvarba – Dielektrizitätszahl, Permittivitätszahl, relative Permittivität, relative Dielektrizitätskonstante*.

Taip pat pastebima didesnė, nei lietuvių kalboje, savos kilmės terminų ar jų dėmenų konkurencija: *Leiter – leitender Stoff, elektrisch aufgeladener Körper – elektrisch geladener Körper*; ryškesnė savų ir tarptautinių terminų ar terminų dėmenų konkurencija, pgl.: *dipolis – Dipol, Zweipol, indukcija – Influenz, Ladungsverschiebung, Ladungstrennung, laukų superpozicija – Überlagerung der Felder, Superposition der Felder*. Net pavardiniam dėsnio pavadinimui *gaußscher Satz der Elektrostatik* vokiečių kalboje turimas glaustas vienažodis sinonimas *Flussregel*, kurio rūšinis dėmuo įvardija dėsniu aprašomą objektą – elektrinio lauko srautą (*elektrischer Fluss*).

Gretinamosiose kalbose kelianarių sinonimų eilučių ilgį dažniausiai nulemia rūšinių dėmenų sinonimija, kai jais eina panašios reikšmės bendrinės kalbos žodžiai, kaip antai lietuvių kalboje *įvairiavardis – skirtingas – nevienodas – priešingas (įvairiavardžiai/ priešingų ženklų/ nevienodų ženklų/ skirtingų ženklų krūviai)* arba vokiečių kalboje *ungleichnamig – entgegengesetzt – ungleich – verschieden – unterschiedlich (ungleichnamig/ entgegengesetzt/ ungleich/ verschieden/ unterschiedlich geladene Körper)*. Akiivaizdu, kad reikšmės skirtumų tarp šių leksinių vienetų esama, tačiau jie neutralizuojami, analizuojamos sąvokos vietą sistemoje nustatant remiantis dvinare opozicija KRŪVIO RŪŠIS SUTAMPA/ NESUTAMPA.

Sugretinus lietuvių ir vokiečių kalbų elektrostatikos terminų sinonimų eilutes, pastebėta, kad du trečdaliai (13 iš

18) lietuvių kalbos terminų sinonimijos atvejų visiškai ar iš dalies (t. y. skiriasi sinonimų eilučių narių skaičius) atitinka vokiečių kalbos terminų sinonimijos atvejai. Atitinkami sinonimų eilučių nariai gretinamosiose kalbose sudaryti iš tapačių ar panašių leksinių dėmenų, pvz.:

potencialų skirtumas, įtampa;
Potentialdifferenz (Differenz der Potentiale), Spannung;

elektrinis jautris, dielektrinis jautris;
elektrische Suszeptabilität, dielektrische Suszeptabilität;

Kulono jėga, elektrostatinė jėga, elektrostatinės sąveikos jėga;
Coulomb-Kraft, elektrostatische Kraft;

krūvininkas, elektringoji dalelė;
Ladungsträger, elektrisch geladenes Teilchen, geladenes Teilchen, elektrisches Teilchen;

dielektrikas, izoliatorius;
Dielektrikum, Isolator, isolierendes Material (Isoliermaterial), isolierender Stoff (Isolierstoff).

Pažymėtina, kad ne visi nustatyti vokiečių kalbos sinoniminiai terminai yra pateikti naujausiame daugiakalbiame fizikos terminų žodyne (eFTŽ, 2011), taip pat nepateikiama sinonimijos nuorodų tarp lietuviškų žodyno įrašų. Todėl atliktas sinoniminės raiškos tyrimas turi ir taikomąją vertę, jo rezultatai gali būti panaudoti žodyno įrašų terminografiniams duomenims papildyti.

Išvados

Sinoniminės ir variantinės lietuvių ir vokiečių elektrosstatikos terminų raiškos tyrimo rezultatus galima apibendrinti šiais teiginiais.

Tiek lietuvių, tiek vokiečių kalbos elektrosstatikos tekstuose linkstama eksplicitiškai žymėti terminų sinonimijos atvejus. Terminų sinonimai pateikiami tikslingai – apibrėžiant sąvokas, o vartojami būdai gretinamųjų kalbų tiriamojoje medžiagoje esmės sutampa. Viena vertus, tai rodo kooperacinį mokomųjų tekstų teksto adresanto ir adresato santykį, antra vertus, leidžia patikimai spręsti apie nusistovėjusius lietuvių ir vokiečių elektrosstatikos terminų sinonimijos atvejus.

Negausi variantinė elektrosstatikos terminų raiška gretinamosiose kalbose skiriasi kiekybiškai ir kokybiškai. Tiriamojoje medžiagoje nustatyti variantiniai terminai gretinamosiose kalbose žymi skirtingas sąvokas, todėl tarpusavyje negretintini, tačiau atspindi bendrąsias terminų formų konkurencijos tendencijas gretinamosiose kalbose ir gali būti naudojami terminografinėms ar didaktinėms reikmėms.

Sinoniminė vokiečių kalbos elektrosstatikos terminų raiška, palyginti su lietuvių kalbos, yra gausesnė. Sinoniminės raiškos kiekybiniai skirtumai (didesnis sinonimų eilučių skaičius, daugiau ilgesnių eilučių vokiečių kalboje) labiausiai atsiskleidžia per ryškesnę savos ir svetimos kilmės terminų ar jų dėmenų konkurenciją. Jie sietini su skirtinga kalbos politikos tradicija, deskriptyvinių ir preskriptyvinių kalbos norminimo principų, neinstitutionalizuoto ir institucionalizuoto kalbos norminimo priešprieša.

Sinonimijos atvejų analizė rodo, kad gretinamosiose kalbose sinonimiškai dažniau įvardijamos tos pačios sąvokos: 50 proc. trumpųjų ir ilgųjų terminų formų vartojimo atvejų

gretinamosiose kalbose sutampa, du trečdaliai lietuvių terminų sinonimų eilučių visiškai ar iš dalies sutampa su atitinkamas sąvokas žyminčių vokiečių terminų sinonimų eilutėmis. Tai patvirtina prielaidą, kad sinonimų vartojimo polinkiai gretinamųjų kalbų elektrosstatikos tekstuose iš esmės panašūs, esama mokslo terminijos tarpkalbinio vienodėjimo požymių. Kita vertus, tai rodo, kad elektrosstatikos terminų sinonimija gretinamosiose kalbose yra nulėmta objektyvių priežasčių – remiasi mokslo tradicija, yra perduodama vienos kalbos kitai ir laikytina mokslo kalbos internacionalizacijos padariniu.

Tiriamojoje medžiagoje užfiksuoti teksto adresantų vartojami sinonimiški ir variantiški terminai dar kartą patvirtina terminologų konstatuojamą faktą, kad net ir ilgą tradiciją turinčių mokslų terminai vartojami nevienodai, todėl termino vienareikšmiškumo ir sinonimų neturėjimo reikavimas yra reliatyvus.

Literatūros sąrašas

1. Arntz, R. et al, 2004. Einführung in die Terminologiearbeit. 5., gründlich überarb. Aufl. Hildesheim/Zürich/New York: Georg Olms (= Studien zu Sprache und Technik, Bd. 2).
2. Cabré, M. T., Sager, J. C., 1999. Terminology: Theory, Methods, and Applications. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
3. Danilenko, V., 1977. Ruskąja terminologija. Opyt lingvitičeskogo opisaniya. Moksva: Nauka.
4. Fluck, H. R., 1997. Fachdeutsch in Naturwissenschaft und Technik. Heidelberg: Groos.
5. Fraas, C., 1998. Lexikalisch-semantische Eigenschaften von Fachsprachen. In: Fachsprachen. Bd. 1. S. 428–438.
6. Gaivenis, K., 2002. Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
7. Ickler, T., 1997. Die Disziplinierung der Sprache. Fachsprachen in unserer Zeit. Tübingen: Narr.
8. Jakaitienė, E., 2009. Lietuvių kalbos leksikologija. Vilnius: VU I-kla.
9. Kaulakienė, A., 1994. Fizikos ir technikos terminų sinonimijos vertinimas. Lietuvių kalbotyros klausimai: Kalbos normalizacijos klausimai, nr. 31. Vilnius, pp. 51–56.
10. Kaulakienė, A., 2003. Fizikos terminų vartosenos aktualijos. Filologija: mokslo darbai: proceedings, nr. 11. Vilnius: Technika, pp. 17–23.
11. Kaulakienė, A., 2009. Lietuvių fizikos terminijos raida: monografija. Vilnius: Technika. <http://dx.doi.org/10.3846/1589-M>
12. Keinys, S., 2005. Dabartinė lietuvių terminologija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
13. LST ISO 704:2006. Terminologijos darbas. Principai ir metodai (tapatus ISO 704:2000) = Terminology work – Principles and methods/ Lietuvos standartizacijos departamentas. Vilnius: Lietuvos standartizacijos departamentas, 2006. p. 44.
14. Mitkevičienė, A., 2004. V. Dubo visuotinės literatūros vadovėlio terminų variantai. Terminologija, nr. 11. Vilnius: LKI I-kla. pp. 119–143.
15. Sager, J. C., 1990. A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
16. Temmermann, R., 2000. Towards New Ways of Terminology Description. The Socio-cognitive Approach. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Šaltinių sąrašas

1. Der Brockhaus Naturwissenschaft und Technik: in 3 Bänden. Leipzig: Mannheim: Brockhaus, 2003.
2. Fizikos terminų elektroninis žodynas: lietuvių, anglų, prancūzų, vokiečių ir rusų kalbomis. – 2-oji laida. – Vilniaus universitetas, 2011. Prieiga per internetą: <http://www.ff.vu.lt/rez/index.php?page=penkiakalbis-fizikos-terminu-zodynas>. [eFTŽ2011] [žiūrėta: 2012-09-25].
3. Valentinavičius, V., 2003. Fizika. Vadovėlis VII klasei. Kaunas: Šviesa.
4. Valentinavičius, V., 2005. Fizika. Vadovėlis IX klasei. Kaunas: Šviesa.
5. Pečiuliauskienė, P., 2005. Fizika. Vadovėlis XI klasei. Bendrasis kursas. Kaunas: Šviesa.

6. Martinėnas, B., 2008. Fizika. Vilnius: Technika. <http://dx.doi.org/10.3846/988-S>
7. Bendorius, R., 2009. Elektromagnetizmas. Šiuolaikinės fizikos pradžios. Vilnius: Technika. <http://dx.doi.org/10.3846/1044-S>
8. Spektrum Physik 7–9. Braunschweig: Schroedel, 2011.
9. Physik. Oberstufe. Gesamtband. Berlin: Cornelsen, 2009.
10. Pitka, R. et al., 2005. Physik. Der Grundkurs. 3., vollst. überarb. Ausgabe. Verlag: Deutsch.
11. Menschede, D. (Hg.), 2006. Gerthsen Physik., 23. Auflage, Berlin: Springer. <http://dx.doi.org/10.1007/3-540-29973-4>

Sigita Stankevičienė

Synonymie und Variation litauischer und deutscher Termini der Elektrostatik

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag werden Synonymie und Variation der Termini eines Fachbereichs der Naturwissenschaft, nämlich der Elektrostatik, im Litauischen und Deutschen behandelt. Es wird davon ausgegangen, dass zwischen den in der Terminologielehre verankerten Forderungen nach Eineindeutigkeit der Termini und der generellen Ablehnung der Synonymie einerseits und der fachsprachlichen Realität andererseits eine Diskrepanz besteht, so dass Synonymie und Variation der Bezeichnungen für fachliche Begriffe in der fachlichen Kommunikation keine Ausnahme, sondern eine Normalität darstellen. Intralinguale und interlinguale Untersuchungen zu synonymen Termini sind für die Normung der Terminologien von entscheidender Bedeutung. Die im vorliegenden Beitrag beschriebene interlinguale Untersuchung der terminologischen Synonymie und Variation in einem Fachbereich zielt ebenfalls darauf ab, mögliche Überschneidungen aufzudecken. Die Ergebnisse der Analyse bestätigen die Annahme, dass Verwendung von Synonymen im Fachbereich Elektrostatik zwischensprachliche Ähnlichkeiten aufweisen. Man kann diese Tatsache als extralinguistisch bedingt beurteilen und mit Entwicklungen in der Fachgeschichte sowie mit der Fachtradition in Verbindung bringen. In gewissem Umfang kann man hier von internationaler Angleichung der Terminologien sprechen.

Straipsnis įteiktas 2012 09
Parengtas spaudai 2012 11

Apie autorę

Sigita Stankevičienė, Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros doktorantė, Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kalbotyros katedros lektorė.

Mokslinės veiklos sritys: gretinamieji dalykinės kalbos, dalykinės leksikos tyrinėjimai, vertimas.

Adresas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, Lietuvių filologijos katedra, Muitinės g. 8, 44280 Kaunas.

El. paštas: sigita.stankeviciene@ktu.lt.